

מבט על מעשי שאול מלך ישראל

נתנאל שלום גלזר - שיעור ג'

בימי שמואל הנביא התעוררו עם ישראל להמליך להם מלך, ושמואל מקבל אישור מה' להמליך את שאול בן קיש משבט בנימין להיות מלכם הראשון של ישראל. "שמונה נסיכי אדם" - ישי, שאול, שמואל, עמוס, צפניה, צדקיהו, אליהו, משיח (סוכה נב:)¹.

רבות ניסו לעמוד על דמותו אפופת הערפל של שאול, מלכם הראשון של ישראל. אנו ננסה לעמוד במאמר זה על מעט מזער מדמותו, וניסיון להבין חלק ממעשיו התמוהים, ובעיקר בשני החטאים שצוינו על ידי שמואל כאלה שגרמו להעברת המלכות מבית שאול לבית דוד (מקוצר היריעה לא נעסוק במאמר זה ביחסי שאול ודוד עצמם).

מעלותיו של שאול

צדקותו

"ויהי איש מבנימין ושמו קיש בן אביאל בן צרור בן בכורת בן אפיח בן איש ימיני, גיבור חיל. ולו היה בן ושמו שאול בחור וטוב ואין איש מבני ישראל טוב ממנו, משכמו ומעלה גבוה מכל העם" (שמואל א' פרק ט' פסוקים א-ב). וכתב המלבי"ם על פסוקים אלו: "בחור וטוב - רצה לומר הגם שהיה בחור בשנים ורתיחת דמו לא שקטה, בכל זאת היה טוב עם אלוקים ואדם ולא נמשך לתאוותיו עד שלא היה איש מבני ישראל, גם בין הזקנים לימים, טוב ממנו במידותיו. וכן היה שלם בתארו

¹ יש לשים לב לכמה עניינים: א. היכן ממוקם שמו של שאול ברשימה (לפני שמואל רבו!), שלכאורה מראה על מעלתו. ב. על פי פירוש המהרש"א שמש"ח (בית דוד, וע"פ הפיוט להושענא רבה זה דוד עצמו) ימלוך ושאר המלכים (נסיכי האדם) האחרים ישמשו כעוזרים, יש ליתן את הדעת על זה ששאול ישב יחד עם דוד בשלום. ג. באיזו חבורה ישב שאול - עם אליהו, שמואל וכו'. צריך להבין במה מיוחדים כל האנשים הללו שנקראים נסיכים, וללמוד על מעלת שאול.

ויופיו כי היה משכמו ומעלה גבוה מכל העם, עד שהיה מיוחד בגבורה (מצד אביו) ובטוב המידות ובתואר הקומה ויצלח למלוכה".

את הנאמר על שאול "בכל אשר יעשה ירשיע" (שמו"א יד, מז) מבאר המדרש במדבר רבה (פרשה י"א, ג') וכן בפסיקתא רבתי (ט"ו) "... ירשיע - ניצח. באיזו זכות - בזכות מצוות ומעשים טובים שהיו בידו, שהיה עניו, ואוכל חולין בטהרה, ומבזבז את ממונו (לצדקה), וחס על ממונם של ישראל, וששקל (השווה) כבוד עבדו לכבוד עצמו. ר' יהודה בר נחמן בשם ר' שמעון בן לוי אומר ושהיה בן תורה", ומי הוא בנה של תורה, זה שמוסר עצמו עליה ועמל בה. ובילקוט שמעוני מובא (שמואל רמז קמ"א) שבשעה שהיה שומע טעם הלכה יוצא מפי ת"ח, היה עומד ומנשקו על פיו.

הגמרא יומא (דף כב:), וכן בירושלמי ביכורים פרק ג' הלכה ג') מסבירה את הפסוק "בן שנה שאול במולכו" (שם פרק י"ג פסוק א') שהיה כתינוק בן שנה שלא טעם טעם חטא. שואל הבן איש חי (בגמרא ביומא שם) מדוע לא אמר הכתוב **בן** שנה שאול במולכו, לומר שדומה הוא לתינוק בן שנה? ומתרץ שלעולם אין כ' הדמיון משווה בין הדומה לנדמה במדויק, לכך כתוב **בן** שנה ללמדנו שהיה כתינוק בן שנה ממש לחטא, ללא שום הבדל².

עוד כתוב בפסיקתא דרב כהנא (ה' מ"א) ששאול נמשח ומלך מיד בזכות מעשים טובים שהיו בידו. על דרך נישואיו מספרים לנו חז"ל שלאחר מעשה פילגש בגבעה גזרו עם ישראל חרם על בנימין שלא להתחתן בו. וכשראו שיכחד ח"ו שבט אחד מישראל ע"י גזרה זו, מצאו ישראל היתר לשבועה, שבנות ישראל יחוללו בכרמים. וכל איש מבנימין יבוא ויחטוף לו נערה להתחתן עימה. שאול שהיה צנוע ובישן לא חטף לו נערה, אלא אשתו היא זו שקפצה עליו, להיות לה לבעל (רש"י שמואל א' פרק כ' פסוק ל').

² "ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה", מסביר רש"י מדוע כפל הכתוב בשרה את המילה שנה, הלא די לומר ויהיו חיי שרה מאה ועשרים ושבע שנים, אלא לומר לך שהייתה בת מאה כבת עשרים לחטא. יש להסביר מדוע רבותא נקט בגיל זה וכי בגיל זה אין חטא? אפשר לומר שגיל זה מיועד לנישואין הוא, וידוע שחטאיהם של החתן והכלה נמחלים בליל כלולותיהם, הכא נמי אפשר שרמז הכתוב שהייתה שרה כבת עשרים שנמחלו עונותיה. ועל פי זה שאול המלך היה כבן שנה לחטא, שלא חטא כלל! לא כספר מחוק, אלא כספר חדש שלא נכתב בו מעולם (עיין עוד במדרש שמואל פרשה י"ז).

מכל המקורות האלו אנו רואים את צדקותו של שאול: מתגבר על מידותיו, פזרן לצדקה, נקי מכל חטא, ירא שמים ובעל תורה, ובזכות כל זה זכה במלכות ישראל.

צניעותו

עם כל צדקותו ומעלותיו, לא התייחר והתגאה בזה. "ויען שאול ויאמר הלוא בן ימיני אנכי, מקטני שבטי ישראל, ומשפחתי הצעירה מכל משפחות בנימין, ולמה דיברת אלי כדבר הזה" (שיתמנה למלך, שמואל א' פרק ט' פסוק כ"א).

ולאחר מכן, במעמד בחירתו למלך נאמר "ויקרב את שבט בנימין למשפחותיו ותילכד משפחת המטרי, וילכד שאול בן קיש ויבקשוהו ולא נמצא. וישאלו עוד בה' הבא עוד הלום איש, ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים" (שם פרק י' פסוק כ"א) ומפרש רש"י: "שהיה בורח מן הגדולה, ומדרש אגדה רבי תנחומא אל הכלים – באורים ותומים, אמר שמא איני ראוי לגדולה, עד שישאלו באורים ותומים". וצניעות זו הייתה גם לאחר שנבחר, "ובני בליעל אמרו מה יושיענו זה, ויבזוהו ולא הביאו לו מנחה, ויהי כמחריש" (שם פסוק כ"ז). וכן הוזכר לעיל ששאול השווה כבוד עצמו לכבוד עבדו כשחיפשו את האתונות, וכדברי שאול לעבדו "לכה ונשובה, פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו" (שם פרק ט' פסוק ה'. ועיין רד"ל במדבר רבה י"א, ג').

לאחר ששמואל פוגש את שאול ויוצק על ראשו מן השמן וימשחהו למלך, נותן שמואל לשאול סימנים על מנת לחזק את רוחו, שימשחהו ה' למלך. "בלכתך היום מעימדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח... וחלפת משם והלאה ובאת עד אלון תבור ומצאוך שם שלושה אנשים... אחר כן תבוא גבעת האלוקים אשר שם נציבי פלשתים, ויהי כבואך שם העיר ופגעת חבל נביאים יורדים מהבמה, ולפניהם נבל ותוף וחליל וכינור, והמה מתנבאים. וצלחה עליך רוח ה' והתנבית איתם, ונהפכת לאיש אחר" (שם פרק י' פסוקים ב-ה). ואכן ככל אשר דיבר שמואל נעשה, ושאול מתנבא עם הנביאים, "ויהי כל יודעו מאתמול שלשום ויראו והנה עם הנביאים ניבא, ויאמר העם איש אל רעהו מה זה היה לבן קיש הגם שאול בנביאים".

לכאורה תמיהתם של עוברי האורח שראו את שאול מתנבא קשה היא, הרי ראינו שיש לו מעלות רבות, ובפועל אכן זכה לנבואה, ומדוע התמיהה שלהם כל כך גדולה עד כדי "על כן הייתה למשל, הגם שאול בנביאים"? והתירוץ הוא פשוט, שאנשי

מקומו של שאול, שהכירו את שאול, לא הרגישו שיש משהו מיוחד באישיותו, וזאת משום שהוא הסתיר את צדקותו ואת מעלותיו.

הגמרא במגילה (י"ג:) אומרת שבשכר צניעות שהייתה בה ברחל זכתה ויצאה ממנה שאול, ובשכר צניעות שהייתה בו בשאול זכה ויצאה ממנו אסתר. הגמרא עומדת על צניעותו של שאול שלאחר שנתבשר על המלוכה, לא סיפר זאת לאיש, ואפילו כשדודו שואלו מה הגיד להם שמואל, מסתיר זאת שאול ועונה ששמואל אמר להם שנמצאו האתונות, וכדברי הנביא "ואת דבר המלוכה לא הגיד לוי!"

גם לאחר שהתמנה למלך ממשיך הוא בצניעותו. במהלך המרדף אחרי דוד מגיע הוא לניו ברמה, "ותהי עליו גם הוא רוח אלוקים... ויפשט גם הוא בגדיו ויתנבא גם הוא לפני שמואל, ויפול ערום כל היום ההוא וכל הלילה, על כן יאמרו הגם שאול בנביאים" (שמואל א' פרק י"ט פסוק כ"ג-כ"ד). ומבאר רבנו ישעיה שאין הכוונה ערום ממש, אלא "כיוון ששרתה עליו רוח הקודש, פשט בגדי מלכותו, שלא יעמוד בשררה ובגאווה, ועמד ונתנבא לפני שמואל כאחד מתלמידיו". והמצודת דוד כתב "פשט בגדי מלכות, להתדמות להנביאים במלבושיהם ובל יתגאה עליהם". המלבי"ם מבאר את סופו של הפסוק "כי הגם שגם מלאכי שאול ניבאו, אחר שהיה זה רק שעה קטנה ורק לפני שמואל, לא היה למשל, מה שאין כן שאול שניבא זמן ארוך, יום ולילה, וגם טרם הגיע אל הנביא, לכו רק הוא היה למשל, לא זולתו", ומדברים אלה אנו רואים שגם בתקופת מלכותו של שאול, עם כל מורכבותה, לא ירד שאול ממעלתו הרוחנית, ולא התגאה במלכותו וצדקותו. ענוותנותו הייתה כ"כ גדולה עד שחז"ל מגנים את הבלגתו לאחר שהומלך, כשביזוהו בני הבליעל, "מפני מה נענש שאול מפני שמחל על כבודו" (יומא כב:).

גבורתו

צניעותו וענוותנותו של שאול המלך לא מוכיחות ח"ו על חולשת אופי, או התרפות (למרות שיש כאלו שניסו לטעון ככה על משיח ה' רח"ל). "ויצא ישראל לקראת פלשתים למלחמה, ויחנו על האבן העזר, ופלשתים חנו באפק... וינגף ישראל לפני פלשתים... וארון אלוקים נלקח ושני בני עלי מתו... וירץ איש בנימין מן המערכה" לבשר לעלי ולעם ישראל את הבשורה המרה. מובא במדרש ש"איש בנימין" הוא שאול, שבשעה שראה שאול את ארון האלוקים שנשבה חטף את הלוחות מידיו של גולית, ורץ ביום אחד שישים מיל וי"א מאה ושמונים מיל.

לאחר מותו של שמואל הפלשתים באו להילחם בישראל, ושאול שפחד מהבאות ואינו מצליח לשאול את ה' אם יצליח במלחמה, פונה לבעלת האוב שתעלה את שמואל. "ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני להעלות אותי, ויאמר שאול צר לי מאד ופלשתים נלחמים בי, ואלוקים סר מעלי ולא ענני עוד, גם ביד הנביאים גם בחלומות, ואקראה לך להודיעני מה אעשה. ויאמר שמואל ולמה תשאלני, וה' סר ממך ויהי ערך (אויביך). ויעש ה' לו כאשר דיבר בידי, ויקרע ה' את הממלכה מידיך ויתנה לרעך לדוד... ויתן ה' גם את ישראל עימך ביד פלשתים, ומחר אתה ובניך עימי, גם את מחנה ישראל יתן ה' ביד פלשתים" (שמואל א' פרק כ"ח פסוקים ט"ו-י"ט). שאול מקבל משמואל בשורה קשה ביותר לתבוסה גדולה במלחמה, וכן על מותו ומות בניו. למרות זאת בגבורה גדולה יוצא שאול עם בניו למערכה, ושם במערכה מוצא שאול את מותו, מות גיבורים על קידוש שמו יתברך בהגנה על ארץ ישראל ועם ישראל.

ייחוסו

חז"ל לימדונו של ייחוס יש משקל במעמדו הרוחני של האדם, וכי "אינה דומה תפילת צדיק בן רשע לתפילת צדיק בן צדיק", ואכן, שאול המלך לא היה צדיק רק מצד עצמו, ומשפחתו גם כן הייתה במעלת הקדושה. מלבד התאמתו האישית של שאול למלוכה, קיבל הוא את המלוכה גם בזכות סבו. בספר שמואל נקרא סבו אביאל, "ויהי איש מבנימין ושמו קיש בן אביאל" (שם פרק ט' פסוק א'), ולעומת זאת בדברי הימים כתוב "ונר הוליד את קיש, וקיש הוליד את שאול" (דברי הימים א' פרק ח' פסוק ל"ג). ומתוך הרד"ק שהיו לו שני שמות, ותירוץ נוסף בשם חז"ל שהיה שמו אביאל, אך כינוהו נר משום שהיה מדליק נרות לרבים במבואות האפלים. קיש אבי שאול נודע כגיבור חיל, כמפורש בפסוק הנ"ל, וכתב המלבי"ם "וגבורת האב תוליד גבורה בבן".

התאמתו למלוכה

על הפסוק "בן שנה שאול במולכו" מובא בגמרא (יומא כב:) אמר רב הונא: כבן שנה, שלא טעם טעם חטא. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק ואימא כבן שנה שמלוכלך בטיט ובצואה? אומרת הגמרא שבגלל שהעלה אפשרות זו, חלם רב נחמן בר יצחק חלום רע. למחרת אמר "נעניתי לכם עצמות שאול בן קיש", ושוב חלם חלום רע

בלילה, עד שלמחרת אמר "נעניתי לכם עצמות שאול בן קיש מלך ישראל". אם כן, שאול אינו סתם אדם, אלא הוא מלך ישראל במהותו, כל עצמותו היא להיות ראש שבטי ישראל, עד כדי שקריאה בשמו ללא אזכור היותו מלך ישראל מהווה פגיעה בהכרת ערכו ועניינו.

כך גם בבחירתו למלך, אומר שמואל לעם ישראל "הראיתם אשר בחר בו ה', כי אין כמוהו בכל העם" (שמואל א' פרק י' פסוק כ"ד), ומפרש הרד"ק "כי אדם בעל קומה וצורה נאה יאה למלוכה, וייראו אותו העם יותר" דהיינו שגם בגשמיות וגם ברוחניות, וגם ברוח הגבורה המאפיינת אותו, ראוי היה שאול למלוך על ישראל.

חטאי שאול

העלאת העולה

במלחמה עם הפלשתים נאמר "ויאמר שאול הגישו אלי העולה והשלמים, ויעל העולה" (שמואל א' פרק י"ג פסוק ט'). שאול שגה בזה שהעלה עולה לפני המלחמה בניגוד לרצון שמואל. בבוא שמואל להעלות העולה וראה שאחר את המועד, התפלא שמואל על זה מאוד. רש"י מסביר לנו את הבעייתיות במעשה זה: "הלא אמרתי לך הנני יורד אליך לעלות העולה, אני אעלה ולא אתה". מסיבות מסויימות, שמואל אוסר על שאול להעלות את העולה לפני המלחמה, ומשום כך מודיע שמואל לשאול: "ועתה ממלכתך לא תקום".

רש"י ומפרשים נוספים מנסים להבין במה שגה שאול, ומסיקים שעבר על הציווי המיוחד למלך לשמור על כל דברי התורה לבלתי רום לבבו, ולבלתי סור מן המצווה ואפי' מצוות נביא. וכדברי המצודת דוד: "כי דבר ה' היא, ולא מאלי אמרתי". לפי פירושו שאול עבר על לאו דאורייתא. ציווי זה לא נכתב בתורה, אלא נשלח מעם ה', לכן קרא לזה רש"י מצוות נביא³.

כדי להבין את מעשה שאול יש לשים לב לכך שבתחילת מלכותו לא היה בדעת שאול לערוך מלחמות, אולי בדומה לנושא אישה שיושב עמה שנה. בשלב מסוים החליט יהונתן בן שאול למרוד בפלשתים שלא מדעת אביו: "ויהרוג יהונתן את

³ יש לזכור שההקרבה בימיהם בבמות הייתה מותרת, ואפילו בזר. ולמיעוטי המהר"י קרא שמסביר שההקרבה בבמות הייתה ג"כ רק בכוהנים, ולכן מפרש ששאול ביקש מכהן אחד שיעלה את העולות.

נציב פלשתים", שהיה ממונה על גביית המס מישראל. מיד לאחר מכן בעל כורחו, נאלץ שאול להילחם עם פלשתים. בזמן ששאול נערך למלחמה, נערכו גם הפלשתים עם שלושים אלף רכב וששת אלפים פרשים ועם כחול אשר על שפת הים, להלחם עם ישראל במכמש, והעם נחרד ובורח. בשעה זו עומד שאול בגלגל, ומחכה בקוצר רוח לאות שיבוא מעם שמואל. המלבי"ם מבאר את הפסוק "וכל העם חרדו אחריו": "היינו שאצו אליו שיעבור חלוץ, והם אחריו על האויב". העם לחץ את שאול לפרוץ במלחמה, ולפחות לנצל את גורם ההפתעה, ושואל, בכוחות נפש אדירים, ממתין למתן האישור מאת שמואל. למרות שמן הסתם רצה שאול, כמלך חדש, להוכיח את כוחו בפני העם, בכל זאת הוא ממתין בכוחות עזים, למרות כל הלחץ שהוא נתון בו: "ויחל שבעת ימים למועד אשר שמואל, ולא בא שמואל הגלגל...". בשלב מסוים סבלנות העם החלה להתפוגג, "ויפץ העם מעליו". כפי הנראה הערכתו של שאול היא שרק ניצחון מזהיר יבסס את ממלכתו, כבקשת שמואל: "כי משחך ה' על עמו לנגיד", ואם ח"ו יהיה הפסד תתערער כל המלוכה. בזמן זה הדבר הכי נצרך הוא חיילים, וכשראה שאול את צבאו הולך ומדלדל מיד חיפש איזה שהוא מעשה שיחזק את רוח העם לקראת המלחמה, להחזיר להם את המוראל הצבאי. שאול מחליט שהמעשה הראוי ביותר לחזק את העם היא הקרבת העולה, המזכירה לעם את ריבונו של עולם המשגיח עליהם.

על השאלה הנשאלת, מה גרם לשאול להבין שמותר לו להקריב את העולה ללא שמואל, מובאים מספר תירוצים. א. הסכנה העצומה, שבה היו שרויים כל עם ישראל. ב. שמואל צווה על שאול שימתין לו שבעה ימים, וכיון שהגיע בוקרו של היום השביעי סבר שאול שמקצת היום ככולו, ולמרות העדרו של שמואל הותר האיסור. ג. כי ירא היה פן יישאר לבד עם צבא מצומצם שלא יצליח לגבור על פלשתים, וינצחו פלשתים ולא ייזכר שם ישראל עוד. ד. שאול אכן לא התחיל את המלחמה ללא שמואל, משום שחשב שצווי שמואל הוא לא לצאת למלחמה לפני בואו. אבל להעלות את העולה הבין שאין כלל איסור, שהרי מטרת העולה היא לחלות פני ה' שיעזרהו, שבימיהם מי שהיה עומד בתפילה על דבר מה הקריב גם עולה כמו שעשה שמואל במצפה (תירוצים אלה מובאים במלבי"ם, ועיין גם בדבר העמק להנצי"ב). ה. שידע שאול שרצוי קורבן השחר על פני קורבן מאוחר, שקורבן השחר דומה לקרבן תמיד, ואילו קורבן מאוחר הוא רק כנדבה, וחשב שעל ידי שיקריב קורבן כתמיד, יתרצה לפני ה' יותר מכל קורבן אחר (מהר"י קרא). ו. חשב שמא

יאלץ לצאת למלחמה ללא הקורבן, ואמר שעדיף קורבן כזה מאשר לצאת למלחמה ללא קורבן כלל (מצו"ד). אפשר אולי להסביר בכיוון שונה מעט, שידע שאול שמעשה זה אסור עליו לעשות לכולי עלמא ללא צל של ספק מפני צווי שמואל, ואפשר שאפילו ייענש על כך. מ"מ מתוך אהבת ישראל הגדולה שלו ומתוך הדאגה לעם ישראל, עבר שאול על הציווי ולא חס על עצמו ועל משפחתו.⁴

מלחמת עמלק

"עתה לך והכית את עמלק, והחרמתם את כל אשר לוי", שאול מצטווה ע"י שמואל להכות את עמלק ולהשמידם ולהחרים את רכושם.⁵ ועוד מוסיף "... ולא תחמול עליו, והמתה מאיש עד אישה מעולל עד ינק משור עד שה מגמל ועד חמור", דהינו הכל ללא יוצא מן הכלל, לא להשאיר מעמלק כלום. אומרת הגמרא ביומא (כ"ב:): "בשעה שאמר לו הקב"ה לשאול לך והכית את עמלק, אמר ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה, כל נפשות הללו על אחת כמה וכמה. ואם אדם חטא בהמה מה חטאה, ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו. יצאה בת קול ואמרה לו, אל תהי צדיק הרבה. ובשעה שאמר לו שאול לדואג סוב אתה ופגע בכוהנים, יצאה בת קול ואמרה לו, אל תרשע הרבה". גמרא זו לכאורה תמוהה היא מאוד, הרי ה' צוהו שלא לחמול, ואיך יראה לבטל מצווה אחת ממצוות השי"ת ע"י ק"ו? ועוד אם לק"ו זה יש מקום, מדוע לא אמרו בפני שמואל בשעה שציווהו על השמדת עמלק? ועוד

⁴ מעין "גדולה עבירה לשמה". לפרוש זה אפשר להסביר את התביעה שנתבע שאול על פי דברי בעל נפש החיים להגאון ר"ח מוולאז'ין (בפרק ז' מתוך הפרקים שלאחר שער ג'): "עוד זאת יוכל יצרך להתחפש, באמור לך שכל עיקר העבודה הוא שיהיה רק לשם שמים, וגם עוון וחטא למצווה יחשב אם הוא לשם שמים לתיקון איזה עניין... ואתה תחזה אם עיני שכל לך... שהעבודה על זה הדרך לא היתה נוהגת אלא קודם מתן תורה לבד, אבל מעת שבא משה והורידה לארץ לא בשמים היא... שאסור לנו לשנות ח"ו משום אחת מהנה ממצות ה', אף אם תהיה הכוונה לשם שמים... עיי"ש.

⁵ אפשר להסביר מדוע דווקא שאול נצטווה להרוג את עמלק, מפני שידוע שאצל עמלק הכל מקרה, "אשר קרך בדרך", ואילו אצל יוסף כל עניינו הוא שייכות עם ריבונו של עולם, "בלעדי, אלוקים יענה את שלום פרעה". לכן דווקא בני יוסף ינצחו את עמלק, כמו שמובא במדרש (פסיקתא רבתי פרק י"ג) "אמר הקב"ה אין זרעו של עמלק נופל אלא ביד בנה של רחל... ולעולם השבט הזה מוכן להיפרע מן עמלק". ועוד מובא (פסיקתא רבתי י"ב מ') למה אמר משה ליהושע צא והלחם בעמלק מפני שהוא מבני בניה של רחל. והרי עמלק גדל בחיקו של עשיו (ע"פ דברים רבה ב' כ') וכתוב "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשיו לקש", דהיינו שתפקידם של בני רחל להשמיד את עמלק.

קשה ששאול הרג גם את העמלקים הקטנים, למרות הקי"ו שעשה. וכן הרג מן הצאן למרות הקי"ו שעשה שיש להניח לצאן, שהרי את כל הצאן שאול השמיד למעט את המיטב. ועוד, מדוע לא למד שאול מעדת קורח או מעכן שנהרגו אנשים נשים וטף למרות הקי"ו, ואפילו שהיו יהודים?

ב"בן יהודעי" להבן איש חי מבאר, שודאי שאול המלך לא דרש להציל הקטנים שמעם עמלק או את מקניהם, רק דרש בספקות העמלקים⁶ (שנתערבו משאר אומות, ודרו עימהם, ועליהם לא היה הציווי להשמיד), שאם נפש אחת שנמצאה מתה בדרך אמרה תורה הבא עגלה ערופה, כל אלו שספק אם יש להורגם על אחת כמה וכמה שדעת התורה שלא נהרגם, אלא נברר את ייחוסם ונצילם. עם כל זאת לא רצה שאול בשעת מעשה לדון כך, לכן הרג האנשים הנשים והטף. מ"מ לאחר מעשה חשב שמה טעה בחישובו והרג לחינם את הקטנים, הלכך אמר להביא כפרה מהצאן של עמלק, ודרש אם אדם חטא בהמה במה חטאה, הלכך הותיר בהמות בשביל להעלות כפרה לפני רבש"ע.

שאול לא ראה בכך הפרה של דבר ה', על אף שנצטווה במפורש ע"י שמואל להשמיד הצאן, משום שסבר שאין חפץ לה' בהשמדת הצאן מצד עצמם, אלא במחית זכר עמלק, ואמר בלבו שאם יקריב את הצאן ממילא משמיד ומוחה הוא את זכרם של עמלק (וא"ת הא מאיסי כלפי שמיא, דהצאן שרצה שאול המלך להקריב היה בשימוש עמלק, אך ע"פ מה שאמרנו לא קשה כלל, דאין בעיה בצאן עצמו, אלא בהשאת זכר לעמלק). מ"מ צריך להבין מדוע סבר שאול שצריך בכלל כפרה, הרי שאול קרא לנספחים לפרוש מעמלק, ואלו שלא פרשו התחייבו במיתה כמו שאר העמלקים. לכך חזר ואמר אם גדולים חטאו בזה שלא פרשו, קטנים שאין בהם דעת לפרוש מה חטאו, הלכך הביא שאול כפרה על אותם הקטנים.

א"כ יוצא לנו, אפוא, ששאול לא היה ח"ו פזיז ומהיר דעת, ולכן טעה כמו שרבו החושבים כך. שאול המלך היה צדיק גדול ועצום, והחמיר בדיני נפשות, ולא עבר על צווי ה' בפירוש. רצונו אכן היה לקיים את צווי שמואל במלואו, וחשב שאע"ג ששייר מן הצאן נחשב שמשמידו ע"י הקרבה.

⁶ הרי"ף על העין יעקב מבאר שהספקות היו מהקיני שהיו מעורבבים עם העמלקי, ויצאה בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה, שבזה שלא פירשו מעמלק נתחייבו מיתה, ולכן הקי"ו אינו נכון.

את השארת אגג בחיים לפי שעה, מבאר המלבי"ם שיש בכך סימן של ניצחון שתפסו את מלכם, וממילא אין להעלות על הדעת שרצה שאול להחיות את אגג, שזה משולל כל הגיון, אלא כוונתו הייתה להביאו לפני שמואל, והוא יברור לו מיתה הראויה לו (עיין בבן יהוידע ביומא שם).

השוואת דין עגלה ערופה לכל הספקות הללו שנתערבו משאר אומות בעמלק, מעוררת קושי, הרי דין עגלה ערופה הוא רק במת מישראל ולא בשאר אומות, והיאך עשה ק"ו מחמלת ישראל לחמלת שאר האומות? וכן הוא דעת הריב"א (על התורה, סוף פרשת שופטים) שכתב במפורש, דבגוים אין מדיני עגלה ערופה, וכן כתב דהיא גופא הטעות בה טעה שאול. ועיין עוד בריטב"א ובתוס' ישנים שם שכתבו ששאול רק שגג בעוון עמלק, משום שהיה לו ק"ו.⁷

וננסה להביא בעז"ה עוד מספר פירושים, המסבירים את מעשה זה של שאול. העיון יעקב (על הדבר יעקב) מבאר דשאול אכן הרג את כל עמלק, מלבד את אגג. ואמר דבעי ליתן כפרה, דאם על שפיכות דמו של אדם אחד אמרה תורה הבא עגלה, בשפיכת דם של כל אלו על אחת כמה וכמה שצריך ליתן כפרה. ולא בשביל שחמל על עמלק אמר ליתן כפרה, אלא בשביל שפיכות דמים ששפך. וזה לשונו "ומזה הטעם יצאה בת קול לומר אל תהי צדיק הרבה, ולא אמר אל תרחם הרבה, אלא ודאי שלא

⁷ עניין זה צריך מעט בירור, האם יש בגוים דיני עגלה ערופה. עיין בשפת אמת על הש"ס שצידד שאכן מהק"ו של שאול מוכח דדין עגלה ערופה נוהג גם בגוים, אך דחה זאת משום שיתכן דהק"ו שעשה שאול הוא רק על הגרים שנתגייירו מעמלק, עיי"ש. והוסיף שם חתנו של השפת אמת דלהלכה אין דין עגלה ערופה בגוים, ועיין במאירי (בסוטה מ"ו) שכתב כך, וכן פסק כך במסקנה הגאון ר"ח קניבסקי בספרו נחל איתן (בסימן ג' אות ט').

והביא שם את דברי הריטב"א והתו"י הנ"ל ותמהה עליהם דאמאי הוי שוגג, דהתורה כתבה בפירוש תמחה את זכר עמלק. אלא שהביא את דברי הענין יוסף על העין יעקב שכתב, שמיד שבא שאול ללחום בעמלק נתגייירו שם קצת מעמלק, ולא התגייירו ממש אלא קבלו על עצמם ז' מצוות, וחשב שאול שיש דין עגלה על גר תושב ובהם עשה ק"ו של שגגה. מ"מ הסיבה שלבסוף הרג גם את המתגייירים אע"ג שעשה ק"ו, יש לומר שחשב שקבלתם לקיים ז' מצוות הייתה בגלל הפחד מן המלחמה. ואילו את אגג שייר ולא הרג, משום שחשב שקבלתו קבלת אמת היא. ולבסוף הביא כפרה, שחשש שאול שמא הרג שלא כדין את המתגייירים, לכן שייר ממיטב הצאן. ואפשר שעיקר שגגתו ע"פ הריטב"א והתו"י זה שחשב שגרי תושב שייכים בדין עגלה, ולכן שייר ממיטב הצאן שלא כדין.

ריחם על הקטנים, רק שהיה רוצה להיות צדיק ולהביא קורבנות לכפר על שפיכות דמים ששפך".

והביא בספר "שמועות חיים" (סימן ז') פירוש, בשם רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל, שבדאי שאול המלך לא חשש להרוג מעמלק כלל, אלא שפחד שיכנס בליבו ממידת האכזריות. לכן הרג את עמלק, ודרש ק"ו להקנות בליבו כמה חמורה הריגת נפש אחת, ועל אחת כמה וכמה הריגת נפשות רבים שחמורה היא עד מאוד, ומ"מ הרגם, בשביל מצוות ה' בלבד. ויצאה בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה, שאין לך לחשוש לאכזריות במצווה זו. ולא זו בלבד אלא שנראה שזה עיקר הדרישה משאול, שידוע דאין הכסא שלם ואין השם שלם עד שימחה זרעו של עמלק. וכבר נפסק בהלכה ובפוסקים דצריכין לשנוא את עמלק שנאה מרובה ועצומה זו, דה' דוקא חפץ בשנאה ובאכזריות הזו כלפי עמלק, דתמחה את זכר עמלק מתחת השמים בין במחשבה בין בדיבור בין במעשה⁸. ונראה דהוא עיקר העניין ממה שאמרו בו בשאול ש"מי שמרחם על אכזרים סופו שיתאכזר על רחמנים", דשאול התאמץ לעקור את מידת האכזריות שלו, ולרחם במקום הלא נכון, וזה מה שגרם לו להתאכזר גם כן במקום הלא נכון, לאח"מ באנשי נוב. ואפשר שלא הסתפק בק"ו אלא רצה להביא קורבן, שרצה לשרש ולהעמיק דבר זה בליבו, לא רק בדיבורים בעלמא, והכל בשביל החשש שכה שחשש לו⁹, ועיין בהערות למסכת יומא לגר"ש אלישיב דכתב כפרושו של הגראז"מ.

ובספר שדה צופים על יומא באר באור נפלא, דידע שאול דאין הכסא שלם ואין השם שלם עד שימחה זרעו של עמלק, ולאחר שימחה יבא המשיח ויגאל את ישראל גאולת עולם (עיין רקאנטי שמות פרק י"ז פסוק ט"ז). ועוד ידע שמי שלא יזכה לחזור בתשובה לפני בוא הגואל, יידחה ולא תהיה לו תקומה עדי עד. וידע גם שיש כמה וכמה נפשות מישראל שלא שבו בתשובה שלמה לפני ריבונו של עולם, ואמר דאם ימחה גם את אחרון העמלקים, יבא הקץ ויידחו מעם ישראל נפשות רבות מעל פני

⁸ עיין בספר "קריאת התורה והלכותיה" (עמ' תקס"א) שהביא דעה, שלפני קריאת זכור יש לכוון שאם יעמוד לפניו מי מעמלק, לא יחמול עליו כלל אלא יהרגהו מיד.

⁹ אפשר להוסיף שידוע שבשביל לשרש מידה רעה בעי הפיכת הטבע לקיצוניות השנייה (עיין בשמונה פרקים להרמב"ם), ובשביל זה עשה שאול מעשה שאינו אפילו בגדר משורת הדין, שמשורת הדין סגי בדיבור שעשה (הק"ו).

האדמה רח"ל. לכן עשה שאול ק"י להשאיר זכר מעמלק, שלא יבוא הקץ כנ"ל. וזה מה שאמר אם על נפש אחת מביא עגלה ערופה, על כ"כ הרבה נפשות **מעם ישראל** שלא שבו בתשובה ויידחו עולמית לא כ"ש שנחמיר, הלכך הניח לאגג בשביל שלא יבא משיח, ויצאה בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה, לעשות חשבונות שמים. עוד ראיתי פרוש נפלא ביותר מבעל שו"ת עונג יו"ט (בהקדמתו אות ו) דכתב דידוע לנו דג' מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ, ואלו הם, להעמיד להם מלך, להכרית זרעו של עמלק ולבנות את בית הבחירה. וכתב הרמב"ם בהלכות מלכים דאין מצווה להכרית את זרעו של עמלק, רק כשיש מלך. והנה, במסכת הוריות (י.) כתוב שחלק מגדרי המלך הוא, שאין על גביו אלא ה' אלוקיו, וזה מה שאמר שאול לשמואל "כי יראתי את העם", שרצה בענוותנותו לעזוב את המלוכה (דכיוון שנמלך אינו רשאי ליתן שיזלזלו בכבודו, דמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול), ואם ירא ממילא אינו חשוב כמלך, וא"כ כבר לא רמיא עליה החיוב למחות את עמלק. וזהו שאמר שמואל "כי מאסת את דבר ה', וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל", דע"פ דברינו אתי שפיר, כי יש המבטלים מצוות עשה בידיים, ויש שעושים טצדקי לפטור נפשו מן המצווה¹⁰. וזה שאמרה בת קול אל תהי צדיק הרבה, לפרוק מעליך המלוכה. ואפילו אם פרקת מעליך המלוכה, והפסדת מצוות עשה שצווה ה' אותך להיות נגיד על עמו, מדוע לאחר מכן השתמשת בכל הסמכות שלך כמלך בהריגת נוב שלפי דעתך מורדים במלכות הם, שאתה בעצמך במלחמת עמלק אמרת שאין אתה מלך מפני היראה, והלא מעשיך תרתי דסתרי. ובהגה שם הוסיף דלכאורה תמוה מה שאמר שאול לשמואל "ברוך אתה לה' הקימותי את דבר ה'", הרי ה' בקש להשמיד גם את הצאן, ועוד היאך רצה גם להשתמש בהם. לכן מבאר בעל העונג יו"ט דעד שלא נהרג אחרון העמלקים, אין מצווה להרוג את הצאן. ולשם כך שמר שאול את אגג כדי שיוכל להשתמש בצאן להקרבה בהיתר, ורק לאח"מ יהרוג את אגג.

ישנה דרך נוספת להבנת מעשה זה של שאול ע"פ דברי השם משמואל לפרשת ויקרא (תר"ע) שבאר שיהושע רק החליש את עמלק ולא השמידם, מפני שישראל לא היו אז בשלמות הראויה לכך, ורק לאחר כניסתם לארץ, עם ישראל הושלמו ונעשו

¹⁰ ואפשר שבה שבטל דווקא נפגע, דידוע שהמונע עצמו מלהתחייב במצוות עשה נפגע בעידנא דריתחא.

מוכשרים למלחמה בעמלק. שאול המלך בענוותנותו ובצדקותו חשב שאין הוא ראוי למחות את עמלק כצוויו של שמואל, ואמר דאין צווי ה' בעת הזאת אלא המלחמה בלבד, ולא מחייה גמורה, ושמואל מעצמו הוסיף בשביל לחזקו "אנשים נשים וטף מעולל עד יונק..." , ולכן חייב הוא רק במלחמה, ולא בהשמדה כללית. לפי זה התביעה העיקרית על שאול היא שהחזיק עצמו כקטן, וזה מה שאמר לו שמואל "אם קטן אתה בעיניך וגו'". ואז יצאה בת קול ואמרה אל תהי צדיק הרבה, פירוש אין לך להתחכם יותר על המידה ולעשות חשבונות בלתי צודקים, שהיה לך לבטוח בהשי"ת שראוי אתה (וכעין זה מובא גם בשם ר' מנחם מנדל מקוצק).

סיכום

ע"פ דברינו יוצא ששאול לא היה פזיז ח"ו, אדם העובר ללא כל סיבה וללא טעם על מצוות ה', רק בשביל ה"מצפון", שאול חשב רבות ושקל את כל השיקולים האפשריים לפני שהחליט. כאב ששוקל כל מהלך בחיי בנו וחינוכו, כך דאג שאול לעם ולכוח המלוכה בהווה ובעתיד, ולבסוף הכריע כמו שהכריע. רבו הטוענים שיכולים אנו בימינו ובדורנו, לדון ולשפוט את אישי התנ"ך גדולי הדורות, וזו טעות גדולה. לא רק שאין לנו לדון אותם, אלא צריכים אנו לדעת שאין אנו מתחילים להבין כלל מעט ממעשיהם, ואפילו לא כחודו של מזלג. גם אם נדמה שמבינים אנו ממעשיהם, יש לעולם לדעת ולזכור שלא התקרבו למעט משיקול דעתם רחבת האופקים וגדולת הדעת, ולעולם לא נתקרב (במאמר זה איני מתיימר להבין את מעשיו של ענק הרוח גדול הדעה שאול מלך ישראל, אלא לנסות אולי במעט מזער לקרב אותם לשכלנו הדל).